

TÜRK DİLİ VE DİLİN ÖZLEŞMESİ¹⁾

Prof. Dr. Nihat ULUOCAK²⁾

Kısa Özet

Konu, derinliğine bir incelemeden çok, tanıtım, tarihi gelişim ve özleşme gibi olguları içeren yönleriyle ele alınmıştır. Türk dili, çok değişik ağız, lehçe, şive ile konuşulan, küçüklü büyüklü birçok Orta Asya kökenli toplumların dilidir. Tarihi eskidir. Yapısı sağlam, mantıklı ve kuralıdır. Yazılı olmaktan ziyade konuşma ağırlığı olarak günümüze kadar gelmiştir. Osmanlı-Türk İmparatorluğu dahil, çağına uygun bir yazın dili olma şansını ancak, "Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile elde etmiştir" denilebilir ki, buna "Türkiye Türkçesi" demek daha doğru olur.

Türk diline sahip olan toplumlarda dil, toplumun gelişme düzeyi ölçüsünde kalmış, durağan olmuş, hatta kendi toplumu içinde varsillaşması (zenginleşmesi) engellenmiştir.

Dil, sadece günlük konuşma ve anlaşma aracı değildir. Dil, bulunduğu çağın uygarlık düzeyindeki bilim, sanat ve yazın hayatına kolayca uyum sağlayıp yanıt verdiği ölçüde gelişmiş sayılır. Yeterli olmakla beraber, bugün çağın uygarlık düzeyini yakalamak ve sürdürmekte büyük bir sıkıntı çekilmiyorsa, bu, Türkçe'nin kendi gücünden geliyor demektir. Sorun dilde değil, sorun dilin sahip olduğu toplum yapısında, toplumun uygarlık ölçüsündeki uyumunda ve anlayışındadır. Bu konuda çok az çaba harcanmış, çok az inceleme ve araştırma yapılmıştır. Hâlâ Türk diline sahip çıkma, dili geliştirme, özleştirme, varsillaştırmada anlayış, yöntem ve daha önemlisi inanç ayrılıkları vardır.

Bu yüzden, Türk dilinin yapısından, niteliğinden bahisle bugünkü Türkiye Türkçe'sine kadar olan tarihi aşamaları da dikkate alıp, kısa olarak bir tanıtma ve inceleme çalışması yapılmıştır.

Türk Dili uygarlıkları takip edebilen, açıklayabilen, ona kolayca uyum sağlayabilen güçlü bir dildir. Yeter ki, dilin gelişmesindeki engeller, yöntem ve inanç farklılıkları, tutuculuk ve bağnazlıklar olmasın. Dil bir toplumun aydınlanma ve gelişme düzeyinin en somut tanığıdır. Gerçek aydın uygar toplumlarda dil sorunu yoktur, bunun yerine düşünce, fikir tartışması vardır, bunun doğal aracı da gelişmiş bir dildir.

GİRİŞ

Her toplumun pek az ayrıcalıkla, kendi adıyla adlandırıldığı dili ya da dili ile özdeşleşen ulusal birliği veya devlet kuruluşu bulunmaktadır. Dünyada bir çok dil olduğu halde çok azı bulunduğu çağın uygarlık düzeyine ulaşabilmiş, devlet dili olmuş ve ilerleyen çağa gücünü aktarabilmiştir. Pek çoğu, bağlı olduğu toplumun basit konuşma aracı olmakla kalmış ya da batı dilleri örneğinde (Özellikle, Avrupa) olduğu gibi, çok azı, evrensellik aşamasına varabilmiştir.

Geçmişte önemli diller arasında yer edinmiş olan Türkçe ise, 1000 yıl önceki gücüyle çağımıza kadar ulaşabilmiştir. Türklerin Anadolu'ya yerleşme dönemlerinde (10-11 yy), bugünkü gelişmiş diller ve sonradan Türkçe'yi gölgeleyen "Farsça ve Arapaça, Türkçe ile aynı düzeyde ya da en azından aynı derecede gelişme şansına sahiptiler" denebilir.

Türklerin Anadolu'ya gelişi, göçerlikten yerleşik düzene geçmeye başlamaları, Türkçe'yi gücendirme şansı olabileceken, tersine Selçuklu hükümdarları, üstelik kendilerine "Keykubat" "Keyhüsrev" gibi Farsça adlar takınmayı yeğler olmuşlardır. Anadolu'daki en olumlu hareketi Karaman Beyliği'nde, (1277) Türkçe'nin resmi dil olarak ilânıyla, bugün bile kutsamaya değer olan çıkışında görüyoruz. Ne hazindir ki, Türkçe'yi devlet dili olma önderliğini yapmış olan Karaman Beyliği aynı soydan diğer bir Türk beyliği tarafından yıkılma talihsizliğine uğratılmış ve Türkçe'nin tutunma şansı bir kere daha tersyüz olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte Türkçe yüceltilebilecek, daha çok geçerliliği sağlanabileceken, özellikle Fatih'ten sonra, yabancı dillerin gölgesinde sindirilmiş, Farsça-Arapça karışımı Türkçe'den öte yapay bir üst düzey dili Osmanlıca ortaya çıkmıştır. Aslında, dil tekniği bakımından çok güçlü bir yapıya sahip olan Türkçe, bulunduğu çağın başta yazın hayatı olmak üzere İmparatorluğun etkin dili olması gerekirken, Anadolu Türk toplumunun (Osmanlı tabasının ana unsuru) elinde ve dilinde kalakalmıştır.

Cumhuriyet kurulduktan sonra da Türk halkının anlayacağı, en azından kendi kendine konuşup anlaştığı, dil ile yazı dili arasındaki fark ve kopukluk sürüp gidiyordu. Yeni kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti adında Türk sözcüğü varsa, dili de her yerde geçerli olan, anlaşılır olan, Türkçe olmalıydı. Bunun için de hızlı bir çalışma temposu ve örgütlenme gerekiyordu.

Türk Dil Kurumu ile başlayan örgütlenme ve dil çalışmaları "Dil Devrimi" olarak diğer Atatürk devrimleri arasında yerini almış ve bu eylemin başlangıcı (26.9.1932) "Dil Bayramı" olarak anılır ve kutsanır olmuştur.

TARİHİ AKIM İÇİNDE TÜRK DİLİ

Türkçe'nin çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmasında görülen büyük atılım ve çabalar, bayram niteliğinde bir kutsama ve anma anlamı da kazanmışsa, dilin geçirdiği geçmişteki doğal aşamalara kısaca bir göz atmak yerinde olacaktır.

Tarihte, Orta Asya'da, Türk soylu birçok toplum değişik adlarla bir araya gelmiş, devlet kurmuş, yaşamıştır. Karşılıklı etkilenmelerle geçen bu yaşantıların çok yönlü bir olaylar ve olgular dizisi içinde yer alması çok doğaldır. Bu yüzden, her toplumun, kuşkusuz az ya da çok, farklı dil ağız ve lehçe (şive) si oluşmuştur. Bunun araştırılıp incelenmesi geniş dil ve tarih bilgisi ister ve konu ayrı bir uzmanlık alanıdır. Onun için, fazla geriye gitmeden, sadece çok belirgin bazı dönemlere işaret edilmeye çalışılacaktır.

1) Bu yazı, I.Ü.Orman Fakültesi'nde verilmekte olan eğitim içi konferanslar programı için hazırlanmış konuşma metnidir.

2) I.Ü. Orman Fakültesi, Havza Amenajmanı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi
Yayın Komisyonuna Sunulduğu Tarih:7.11.1989

Türk soylular deyince, bu çoğulluğa paralel olarak da dil farklarının (ister ağız, ister lehçe olsun) meydana gelmesi tarihi birer olgudur. Bu nedenle bazı araştırmacılar "Türk dili"ni tekil değil "Türk dilleri" diye çoğul olarak ele almak isterler. Fakat, dildeki bu farklılık ne kadar göze batıcı olsa da, Türkçe'nin öz benliği, yapısı (tümce yapısı = Construction de la phrase) değişmemekte ve dilin yapısı temelde aynı kalmaktadır (Dolu, 1988-b-). Bunun için de, "Türk dilleri" yerine bir tek dil, yani "Türkçe" demek daha doğru olacaktır.

Türk dili üzerinde yapılan inceleme ve araştırmalar, henüz pek yenidir. Araştırmalara ışık tutacak ve Türk dilinin temel taşlarından biri olan en somut tarihi belge "Orhun Yazıtları"dır. Dilin yakın tarih içindeki yerini bu yazılı belgeden başlamak daha gerçekçi olacaktır. Orhun Anıt-Yazıtları, Orhan Irmağı'nın eski yatağı Koşo Tsaydam bölgesine yakın bir yerde bulunmuş olup, Kök (Gök) Kağanlığı döneminde (M.S. 552-745) Kül Tiğın (M.S. 732), Bilge Kağan (M.S. 735) ve vezirleri Bilge Tonyukuk (M.S. 725) adlarına dikilmiştir. Türk diline ait bu oldukça eski dönem, Uygurları da kapsayarak dilde "Orhun-Uygur" evresi (M.S. V-IX. yy) diye de adlandırılmaktadır.

Türk dilinin hem çok eski, hem en değerli yazılı belgesi olan Orhun Yazıtları çok işitildiği halde, uzmanlarını ilgilendirdiği için, ne tür bir yazıtlar belgesi olduğu dilciler dışındakilerce, yani bizlerce, pek bilinmemektedir. Dolu'dan alıntı yaparak bir örnek sergilemek isteriz (Dolu, 1988-b-):

Köktürk Hanı Kül Tiğın adına (M.S. 732) dikilen anıt-yazıtın güney yanından¹⁾:

"... tokuz-Oğuz begler, bu sabımın edgüti eşid, katıgdı tingle, ilgerü kün togsıka, birgerü kün ortasıngaru kün batsıkınga, yırgaru tün ortasıngaru, anda içreki budun (Kop manga körür), ança budun kop itdim, ol amtı anyıg yok Türk kagan Ötüken yış olursar, itke bung yok.- (Anlamı): "... Dokuz-Oğuz beyleri, ulusu. Bu sözümü iyice işit, sağlamca dinle; ileri (doğuda) gün doğusuna, beri (güneyde) gün ortasına, geri (batıda) gün batısına, yukarı (kuzeyde) gece ortasına doğru (olan yerlerin) bu içindeki ulus hep bana boyun eğer. Bunca ulusu hep düzene koydum. Şimdi kargaşalık olmaksızın Türk Hakanı Ötüken ormanında oturur ise ülkede sıkıntı olmaz.-

Eski Köktürk abecesi ile yazılıp dikilen bu anıt-yazıtların dili, o zamanlar çok güçlü olan Çin kültürü etkisine karşı Öz Türkçe'dir. Biraz dikkatle incelenirse görülür ki, birçok sözcük neredeyse anlaşılır haldedir ve dilin bugünkü tümce kuruluşu ile de pek ayrıklılığı yoktur.

Türk dilinin kaderi ve geleceği üzerinde etkili en önemli dönem, yani Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan yaşantılarını da kapsayan (X-XV. yy) ve İslâmiyeti benimseyerek yaydıkları dönemdir. Önceleri Budistlik, Şamanizm gibi Türk toplulukları değişik dinlere bağlıydılar; VIII. yy başlarından X. yy sonuna doğru, İslâm dini Türkler arasında tamamen benimsenmiş oldu.

Orta Asya'da yaşayan Türkler sık sık Çin, Hint, İran gibi uygarlıkların dil ve kültürlerinin baskısı ile karşı karşıya geldikleri halde, özellikle dillerinin bağımsızlığını korumuşlar, çok az alıntı sözcükler dışında, gerekli terim ve deyimleri kendi dillerinden karşılayıp bulamadıklarını da Türkçe köklerden, gene Türkçe eklerle -bugün Türkçe'nin özdeşleşmesinde olduğu gibi- yeni sözcükler türetme yoluna gitmişlerdir (İz, 1987). Ne tersliktir ki, Türk dilinin bu direnci ve bağımsızlığı savaşı İslâm dini-ne karşı, yani Arapça'ya ve sonradan da nedense Farsça'ya karşı bağımsızlığını koruyamamıştır. Çünkü, İslâm dini Arapça öğretisi ile yayılıyordu. Bu, aynı zamanda Arap milliyetçiliğinin din baskısı altında, ulusallık akımının en önemli ikesi olan dil yoluyla başka ülkelere sızması idi. Aslında, bu yeni din Arapların kendi toplum yaşantısının gelenek, töre ve kültürü üzerine kurulduğundan, ulusallığın diinden ayrı, öteki ilkelerini de beraberinde taşıyordu. Öyle ki, Araplar ulusallığı yaygınlaştırmada dinden daha çok dilin önemini anlamıştı (Arsel, 1977). Nitekim, İslâm dininin öncelikle yayıldığı Mezo-

potamya, Suriye, Filistin, Mısır, Libya, Tunus, Cezayir, Fas gibi ülkeler kısa zamanda dilleriyle birlikte Araplaştılar (İz, 1987).

Türklerin ve İranlıların dillerini korumayı sürdürme çabaları daha uzun sürmüştür. Kuşkusuz dile, özellikle yazın diline sahip çıkma demek o dili konuşan toplumun içinden yetişen yazın, düşün, bilim ve sanat adamlarının kaynak yaratma tutum ve etkenliğine bağlıdır. Farsça'nın güçlenmesinde önderliği "Şahname"²⁾ yazarı Firdevsi yapmıştır. Bugün Avrupa dilleri etkinlik ve gelişmişliklerini kendi dillerini yetenekleri içinde kullanan yazın, bilim, düşün, sanat adamlarına borçludur.

Oysa, Türk soylu yazın ve düşün, bilim adamları ise (Fuzuli, İbn Sina, Farabi, Mevlana gibi) Türkçe'yi dışlayarak yapıtlarını Arapça ve Farsça yazmışlardır. Arapça'nın Türk diline etkenliğinin din faktörüne bağlılığı bir derecede anlaşılır olsa bile, Farsça'nın Türk yazın hayatına alabildiğine girmesi affedilir olmasa gerektir. Üstelik, birisi "Sâmi" birisi "Hint-Avrupa" dil ailesine bağlı bu dillerin Türkçe ile hiçbir kök bağı yoktur. Kaldı ki, Firdevsi çağına değin Farsça, Türk dillerinin gelişmişlik düzeyinden farklı bir düzeyde de sayılmazdı. Nitekim, Orta Asya Türk-Çağatay (XV. yy) yazın döneminin ünlü şairi Alişir Nevai, Türkçe'nin Farsça'ya üstünlüğünü "Muhakemetü'l-Lûgateyn" yapıtıyla ortaya koymak istemiştir (Miskioğlu, 1988-e).

İslâm dininin yayıldığı dönemlerde Türkler diğer güçlü uygarlık (Çin-Hint gibi) ve dinlerle (Budistlik gibi) temaslarında kendi dillerinin geçerliliğini nasıl korudular ise, başlangıçta yeni dinle gelen Arapça sözcük ve deyimlere kendi dillerinde karşılık bulmaya ya da bulamadıklarını Türkçe köklerden türetmeye çalışmışlardır. Bunun en çarpıcı yazılı kanıtı, X. yy'da yazıldığı sanılan Türkçe Kuran çevirisidir. Çeviride birçok yeni sözcük Türkçe karşılığı gibi, "Kuran" bile "Okıgı (okuma kitabı, okunacak kitap)" olarak çevrilmiştir (İz, 1987 ve Dolu, 1988-b-).

Öte yandan, X-XIII. yy Orta Asya'sında ilk müslüman Türk hanlıklarından, Karahanlılar döneminde yetişmiş Balasagunlu Yusuf Has Hacib, zamanının en gelişmiş Karahanlı ya da Hakaniye Türkçesi ile kaleme aldığı (1069-1070) "Kutadgu Bilig" (kutlu olma bilgisi) yapıtı ile, yazı dilinde yabancı dil egemenliğine karşı çıkmıştır. Eski Türk atasözü, öğüt, türe ve tüze yasalarıyla ilgili düşüncelerin yer aldığı ve çok sade Karahanlı Türkçesi ile yazılmış bu yapıtı dilciler Türk dili adına övünç verici bulmaktadır (Dolu, 1988-b-). Dolu'nun incelemesine göre, Kutadgu Bilig'in içinde: 1) Kün Togdı (doğan güneş)-doğru yasa (=könü törü); 2) Ay-Toldı (Tolunay)-mutluluk (=Kut); 3) Ögdülmiş (Övülmüş)-anlayış (=ukuş); 4) Odgurmış (uyanmış)-dünyanın sonundaki işler (=akıbet) simgesel başlıkları olup, us (=ukuş), bilgi (=bilig), anlayış (=ukuş), yasa (=törü), halka iyilik (=kamug edgü), talih (=kut), doğruluk (=könilik) gibi erdemlik ve bilgelik deyimleri yer almaktadır. Bu örneklerden de açıkça görülmektedir ki, zamanında Türkçe gene bugün bile anlaşılır bulunmaktadır.

Yabancı dil baskılarına karşı Türkçe'nin savunmasında ve tanıtımında Kaşgarlı Mahmut'un çabası çok daha önemlidir. Kutadgu Bilig yazarı Y. H. Hacib ile aynı dönemde (XI. yy) yaşayan, zamanın ileri gelen aydın düşünürlerinden olan Kaşgarlı Mahmut, aynı zamanda yetkili bir Türk dilcisi olduğu ve Türkçe'nin Arapça ve Farsça karşısında içine düştüğü tehlikeyi ve tuzağı çok daha iyi hissettiği için, "Divanü Lûgat-it Türk" (=Türk Dillerinin Büyük Sözlüğü) diye bir ansiklopedik sözlük yazmıştır. Kendisi çok iyi Arapça bildiğinden, hem Türk dilinin gücünü ortaya koymak, hem Araplara Türkçe öğretmek amacıyla, yazdığı yapıtı Abbasî Halifesi Abul-Kasım Abdullah'a sunmuştur. Fakat, siyasal erkin dinde ve dolayısıyla Arapça'da olması, doğal olarak Türkçe'nin yazgısını olumsuz yönde etkilemiştir.

2) 759 sahife destan metin, 258 minyatür ile dünya şaheserleri arasında yer alan Şehname, bu yüzyılın başına kadar Türki ye'de kaldıktan sonra, batı dünyasının eline geçiyor; parçalanarak satılmaya başlanıyor. Son günlerde (11.10.1988 Londra'da açık artırma ile 14 sahifesi 880 bin sterline (yaklaşık 3 milyon lira) satılmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 12.10.1988)

1) Bu örnek alıntı, bugünkü Türk abecesi ile aslına uygun bir okunuşta yazılmıştır.

Türk diline sahip çıkma, daha doğrusu Arapça, Farsça baskısına karşı direnme hareketleri, Orta Asya'da (Çağatay dönemi) ve hemen hemen aynı dönemlerde Anadolu Türkleri arasında, XV. yüzyıllara doğru süregelmiştir. Orta Asya'da Türkçe'yi savunanlardan sonuncusu ünlü Çağatay ozanı Ali Şir Nevaî olmuştur. Anadolu'da en yaptırımcı eylem ise, Türkçe'nin devlet dili olmasını bir fermanla "Bugünden sonra divanda, dergâhta, bergâhta, mecliste ve meydanda Türkçe'den başka dil kullanılmayacaktır" diye bildiren Karamanoğlu Mehmet Beyindir (1277).

Başta Yunus Emre (XII. yy) olmak üzere, sonradan birçok Türk soylu ozan ve yazın adamı Anadolu Türkçesi ile çok değerli yapıtlar vermiş olmalarına karşın -ki bunlar arasında Kaygusuz Abdal ve Dede Korkut Destanı (XIV-XV. yy) ile Süleyman Çelebi'nin Mevlit (1409) i sayılabilir. Türk yazın hayatı şiirle Farsça'ya, resmi kesimlerde daha çok Arapça'ya yönelmiştir. Bu yöneliş Osmanlı İmparatorluğu'nda (XVI-XVIII. yy) en doruk noktasına ulaşmış, ayrıca Türkçe+Arapça+Farsça karışımı "Osmanlıca" diye bir dil ortaya çıkmıştır.

Öyle bir duruma gelinmişti ki, Türk halkının kullandığı Türkçe'yi, Osmanlı aydınları küçümsemenin de ötesinde, "kaba dil" diye horlamışlar ve üstelik, halkın en doğal olarak kullandığı sözcüklerin yerine, yapıtlarında Arapça ve Farsçalarını kullanmışlardır. XVI. yy'dan sonra Lamii Çelebi, Veyisi, Nergisi gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun yazın (şiir) ustalarında Türkçe sözcük (o da birkaç bağlaç ve yüklem) sayısı % 10'ları bile bulmaz olmuştur. Birakınız, Türkçe karşılığında güçlük çekilen sözcükleri, Türk dilinin en özgün sözcükleri olan, Ay, Güneş, Gök, Dağ, Taş... vb. yerine mihr, kamer, mah, meh, Şems, sema, felek, asman, cebel, hacet, seng vb. gibi Arapça, Farsçaları kullanılıyordu. Divan edebiyatı bunun örnekleriyle doludur. Bugün olduğu kadar, o gün bile, bu yazın türü ancak bir avuç özel eğitim görmüş kişilere hitab edebilirdi.

Öte yandan, bir de devletin ancak üst düzey yöneticilerinin yazıp çizdiği ve anladığı, dili vardı. Halka yönelik bir buyruk ya da herhangî bir yazıt ilgilie -ki bu ilgilie aynı devletin insanı- kendi dilinde çeviri olarak iletilebilirdi ancak. Halk biryandan, hocasından hacısından dinlediği ya da ezberletildiği dini sözleri anlayamama şaşkınlığı içindeyken, öte yandan devletin ve yöneticisinin dediğini de anlayamıyordu.

Osmanlı devletinin XIX. yy'a doğru bir batı düşünce beyanı sayılan ve 1839'da Gülhane Hattı Hümayunu ilân etmek için o günkü dil bile (Osmanlıca) halka hitab edemiyor; Arapça, Farsça okumamış olanların bu dili anlaması mümkün olamıyordu. Hatta, Tanzimat'la başlayan ve yazı dili ile konuşma dili arasındaki farkı kaldırmak için kurulan "Encümen-i Dâniş'in açılışındaki konuşmayı ulemâdan kişiler bile dua ediyor zannetmişlerdi.³⁾ Aslında, bu bildiri Osmanlı tebaasındaki din ve mezhep farkını giderecek ortak değerler yaratma amacına yönelik niyeteydi, kuşkusuz bunun başında da halkın anlayacağı ortaklığın dil olması gerekirken, bildirinin dili hristiyan halk için de anlaşılması güçtü, aksine hristiyan halkın bir kısmı kendiliğinden Türk halkunun Türkçesini anlayıp konuşuyordu (Karal, 1954).

Doğal olmayan bu çelişki (Arapça+Farsça+Türkçe=Osmanlıca) Tanzimat dönemlerinde iyice hissedilir olduğu için Ahmet Cevdet Paşa, Mustafa Reşit Paşa ve Ahmet Mithat gibi sağ duyulu bazı ileri gelenlerce önlenmeye çalışılmışsa da gene devlet dili-yazın (Edebiyat) dili-halk dili ayrıcalığı sürüp gitmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son günlerine doğru, öncülüğünü Ömer Seyfettin, Ali Canip'in yaptığı Selânik'te başlatılan Yeni Lisan Okulu, Ziya Gökalp'le beraber daha da güç kazanmışsa da, yazı dili ile konuşma dili arasındaki büyük ayrıcalığı ortadan kaldırmaya yetmemiştir. Bu iyi niyetli çabalar belirli yazar çevresi dışına taşamamış ve gene resmi dil, basın dili, okullardaki ağdalı terkipli terimler dili, dil devrim atılımına kadar sürüp gitmiştir.

3) Büyük dilci Şemsettin Sami'ye atfen, Yazman (1969).

TÜRK DİLİ NASIL BİR DİL

Türk dilinde konuyu çok gerilere götürerek ele almamızın nedeni, Dünyada belki de hiçbir dilin kadar çileli bir geçmişinin olmamasına bağlanabilir. Şimdiye kadar özetlemeye çalışılanlar tarihi akım içinde, bize nakledilenlerin nakli idi. Oysa, bizim kuşağın da yakinen tanık olduğu gibi bu dilin çilesi henüz bitmiş değildir. Bu büyük güçlü dil üzerine tartışmalar uzayıp gitmektedir. Yok "anayasa dili", yok "bugün konuşulan dil" diye direnen siyasal baskılar ve gruplaşma hareketleri sürmektedir. Bütün bunlara karşın, Türkçe son 50 yıl içinde gerçek kimliğine kavuşmuş ve en önemlisi halkınca da benimsenmiştir. Bir dil güçlü olunca üstelik ulusu ile de bütünleşince, öteki her türlü olumsuz baskılara karşı ayakta durabilir, canlı kalabilir; bunu Türkçe kanıtlamıştır. Türkçe'nin kendini bulma hareketlerine, kendisinden beklenen katkıyı göstermemiş olmasına rağmen, Yahya Kemal'in şu gözlemi yerindedir: "Türkiye Cumhuriyeti'ne gelinceye dek, Türklerin kurduğu birçok devletin resmi dili olmadığı halde, Türkçe 900 yıldır yaza yaza değil, söyleye söyleye gelişmiş, sürekli kendisini özümseyerek yok etmeye uğraşan dillerle boğuşa boğuşa canlı ve diri kalmıştır."

Türk dilinin yıllar boyunca gelişmesinin engellenip ihmal edilmesine karşın peki, "Bu dilin gücü ve büyüklüğü nereden kaynaklanıyor?" sorusu akla gelecektir. Bu soruya, dilci olmadığımız halde, "Dilin temel yapısının mantıklı ve kuralcı sağlamlığı ve doğurganlığı" diye amatörce yanıt vermek isteriz. Aşlında, dil için bu dili konuşan herkesin az çok bir şeyler söylemeye onu özleştirip, varsılaştırıp yüceltmeye hakkı vardır. Çünkü, dil bir kimseye verilmiş doğal hakların en cömerti ve masumudur. Ana sütünden hemen sonra kişi ana diliyle beslenmiyor mu? İnsan ruhunu ve düşünce sistemini besleyen, geliştiren doyumsuz bir gıda dil, ana dili değil mi?

Kendi dilinde insan belki etki altında kalabilir, onun için alıntı da olsa, bu konuda birkaç yabancı dil uzmanının izlenimine kulak verildikten sonra, dilin bazı özelliklerine değinmeye çalışılacaktır.⁴⁾

XIX. yy Oxford Üniversitesi dil uzmanlarından Prof. F. Max Muller'e göre "Yabancı deyimlerden arındığında Türkçe kadar kolay, Türkçe kadar rahat anlaşılabilir ve diyebilirim ki zevk verici pek az dil vardır. Grametik formların fevkalâde maharetle bir şekilde belirişi; fiil çekimi ve birleşiminde bütün yapının temsil ettiği berraklığı, anlaşılabilirliği, düşüncelerin en ince nüanslarını aksettirmesi, ifadeleleri bir sistem içinde muntazam ahenkleşmesini ve buna benzer hususları, insan aklının ve zekâsının verileri olan yaratıcılığı, bu dil de görmekteyiz.... gramerin iç işleyişinin iyice tetkik edilmesi halinde, sistem tıpkı kristalden yapılmış arı peteği hücrelerinin inşası izlenimini verir.... bütün bunlar, ancak filologların (dilcilerin) büyüteçleri ile organik canlılık olarak ortaya konabilir. Dilin en hünherli yanı olan fiillerde kök, hiç bozulmadan kalır, kişilerin, birimlerin, ruh halinin ya da zamanın değişmesi nedeniyle çeşitli modülasyonlarda sanki temel bir nota gibi ses verir".

Başka bir batı dili uzmanı C.E. Bosworth'e göre ise, "Türkçe müzikal bir dil değil, fakat fevkalâde zengin ve nüanslı bir dil oluşu diğer dillere (meselâ, Indo-European) nazaran üstünlük sağlar."

Harold Armstrong, "Türkiye ve Suriye Reborn" adlı seyahatname kitabında, "...Arap sınırlarını aşıp Türkçe'yi işittiğimde, bana sanki bir melodi dinliyormuşum gibi geldi" demiştir.

"Les Sultans Ottomans" adlı kitabın yazarı Halil Ganem: "Görülyüyor ki, kesik ve parçalanmış şekiller içerisinde, Türkçe gerçek anlamıyla bir güzellik örneğidir; sadedir, tatlıdır, ahenklidir; öylesine ki sessiz harfler yıldız kümesi şeklinde kendilerini çevreleyen konvansiyonel nitelikteki sesli harfler grubu ile yumuşatılmışlardır." Adı geçen kitabın baskısı 1901'dir; demek ki yazar, bugünkü açık seçik, berrak net ses uyumu veren a, e, ı, i, o, ö, u, ü sesleriyle yazılı Türkçe metinleri görse, ihtimal izlenimi bir o kadar daha olumlu olacaktır.

4) Buradaki alıntılar için geniş bilgi "Arsel, 1988."

"O mahiler ki derya içredir deryayı bilmezler-Denizin içinde balıklar denizi bilmez-" deyimine uyarak, yabancı bir dil ile ilişki kurulmadan, kişi kendi dil denizinin daha mavi, daha berrak, daha az tuzlu ve serin olduğunu pek anlayamıyor. Bu izlenim her dil için geçerlidir de denilebilir. Dil hem kişinin kişi ile en yakın gönül bağı, his bağı olduğu gibi, ulusal birliğin de vazgeçilmez birlik olma ögesidir.⁵⁾

Çeviri ustalarımızdan Vedat Günyol, "İnsan kendi anadilinin güzelliğini bilmesine bilir ama, bir de yabancı birisinden duydu mu çılgına döner" diyor ve ekliyor: "Ben Türkçe'nin güzelliğine çeviri yaparken vardım. Yabancı dil bilmeden, insan kendi dilinin güzelliğine varsa da, pek varmış sayılmaz." Günyol, bu ara ilk İngiliz gramerini bir Fransızın ve gene en kapsamlı Türkçe gramerini de gene bir Fransız dil bilgininin (Jean Deny) yazdığını kulağımıza fısıldıyor (Günyol, 1988-a-).

TÜRK DİLİNİN BAZI ÖZELLİKLERİ

Her dilin, bir genel ve birbirine oldukça benzeyen bir yanı, bir de kendine özgü olan ve diğerlerinden az çok farklı yapısı, söz varlığı, ses ve anlatım gücü vardır. İşte, Türkçe'nin, bu kendine özgü özellikleri, diğer delillere göre, Türkçe'ye daha güven verir ve hızlı bir gelişme şansı tanır.⁶⁾

Türkçe'nin ses düzeni denen ünlü (vokal) ve ünsüzleri (konson) sade, berrak ve kolaylıkla söylenebilen yapıdadır. Bir kere, dünya dillerine göre oldukça zengin 8 ünlüsü vardır: a, e, o, ö, ı, i, u, ü. Ünlü sayısı Arapça'da üç (a, u, i) ve dünya dillerinde en fazla 13 tür (Aksan, 1987). Gelişmiş kültür dili dediğimiz dillerde, gerek ünlüler, gerek ünsüzler, yeni ses tonu üretmek ve bunu yazı diline geçirebilmek için birden fazlasını bir araya getirme gereğini duyarken, Türkçe'de bu, çok sade, kesin bir sesle (ünlü veya ünsüz) yerine getirilir. Örneğin, Fransızca'da "o"nun değişik ses nüansı için "au" ve "eau" birleşimi yapılır ve bir "Çaykovski" yazmak için "Ç" yerine "Tsch" dizisine gerek duyulur. Sözlü ifadelerde de, birçok dilde aynı zorlanma gırtlak, dil ve dudak hareketleriyle sağlanır.

Ses düzenindeki diğer bir özellik, "ünlü uyumları" denen ilk hecenin hangi ünlü (ince ve kalın) ile başladı ise, o ünlü tonunun sürdürülmesi kuralıdır: Örneğin, "ko-va-ladık-la-rı-mız", "iz-le-dikle-ri-miz" derken, birincide kalın ünlüler, ikincide ise ince ünlülerin sözcüklerde yer aldığı görülür.

Özellikle, Arap yazı düzenine hiç uymayan Türkçe'ye özgü bu kurallar, yeni Türk abecesi ile çok daha uyumlu olarak, yazı dilinde yerine oturmuştur.

Türkçe fiil, sağlam ve değişmeyen bir "kök" yapısı üzerine kurulduğundan, değişen zaman çemi içinde, sözcükte kök pırl pırl ortada gözükmür ve çekim çok belirli bir kuralla işler. Bu, Fransızca'nın kurallı (regulier) fiillerine benzerse de, o dilin kuralsızları (irregulier) ağırlığı işi basitlik dışına taşımaktadır. Diğer kültür dilleri için de geçerli olan bu kuraldışılıklar, yabancıların dil öğrenmesini hayli güçleştirmektedir. Avrupa dillerinde pek görülmeyen, zamirlerin kısaltılarak bir sözcükte birleşik ifadesi, Türk dilinin çok sağlam gelişmiş bir yapısının göstergesi sayılmalıdır. Çünkü, bugünün dilinde dileciler, dili sadeleştirmeye, kısa özetlemeye doğru çalışmaktadır. Örneğin, Fransızca'da, bir tümce içinde sözcüklerin birbirinin hemen ardından eklenerek okunma, söylenme ahengi (liaison, contracte) vardır. İngilizce'de de aynı işlevlere rastlanır: "geliyorum" İngilizce karşılığı olan "I am coming" in kısaltılmışı "I'm coming" biçiminde yapılırken, Türkçe'de bu işlev ek yeri belli olan

5) Yazıyı hazırlarken, düşün köşeme sakladığım bu paragrafı aynen biryere not etmişim. Sonra, V. Günyol'un yazısına rastladım. Yazı benim duygularımı çok daha iyi ortaya koyduğu gibi, çok ilginçtir ki, "balık-deniz" dizesini de orada gördüm. Kendisi, hem dilde usta, hem bir yazar olduğundan bu anlatım biçimi belki çok daha doğaldır. Bu yüzden, dilde bir amatör yazarda uyanan çağırışımı daha ilginç bularak aynı benzetmeyi kendi yazısından aktarmadım, fakat yazarın diğer değerli ve özlü duygusal izlenimlerini yazıma kattım.

6) Türk dilinin anlam, söz varlığı yapı ve özellikleri, daha ayrıntılı olarak "Türkçe'nin Gücü" yapıtında dile getirilmiştir (Aksan, 1987).

"um" ile yapılmıştır. Almanca şu örnek daha çarpıcıdır: Yazmışımışım=ich soll, wie es heisst, geschieben haben (Aksan, 1987).

Öte yandan, asıl önemli olan, ses ahengini ve kök yapısını bozmadan, bir ana sözcükten anlam ve nüanslar yaratarak yeni sözcükler türetme gücü, Türkçe'de en üst düzeyde bir doğurganlık yeteneği sayılmalıdır. Hiçbir dilde bu kadar bol ve çok basite indirgenmiş kuralla öze bağlı türetme görülemez. Türetmeye örnek olarak, sadece sür(mek) kökünden sür-, sürdür-, sürt-, sürül-, sürç-, sürün-, sürük-, sürüş-, sürül-.. gibi yapısal gövdelere son ekler bağlanarak 100'ü aşkın "sür"ün türevi oluşturulabilmektedir. Aksan'a göre, Türkçe'de -gı, -ci, -lık, -sız.. gibi türetmeye yarayan biçim birimlerin sayısı 96'dır ki, bu sayıyı başka dillerde bulmak kolay değildir (Aksan, 1987).

Türkçe'nin bu ve buna benzer kendi kuralları içinde türetim yoluyla sözcük, terim, deyim kazanmasını içine sindiremeyen, Türkçe'nin varsillaşmasını istemeyen kişiler, tüketim kuralına "uydurma" diyorlar. Hatta, bir küçümseme tutumu içinde alaycı olarak uyduruk, uydurukça diye de, kendileri bilerek ya da bilmeyerek "uk" ve "ça" ekleri ile türetim yapıyorlar. Hepimizin özenle kullandığımız türetim ürünü "sayaç", "süreç", "ölçek".. nasıl dışlanabilir? Örneğin, son yıllarda gün doğar gibi bir doğallıkla doğan, pırl pırl bir sözcük "doğa", gün görmüş, "tabiat" ile hemen özdeşerek, onun anlam çemberini sıkıştırıyor mu? Türkçe'nin özleşmesini istemeyen, gelişmesini engellemek isteyen, Osmanlıca ve Arapça istekli akım, herhalde Arapça "iştrak"ın söz, terim, deyim türetme, yani uydurma olduğunu bilir ve Arapça'nın zaman içinde ıstikakla varsillaştığını da kabul ederler.

Dilci ve düşünürler, bir dilin gelişmişliğini, söz varsillığından çok, düşünce ve yeni kavramlar türetme yeteneği, yani soyutlama gücü ile eşdeğer bulur (Berk, 1988-c-); hatta, dilin insan zekasının teori yaratma yeteneğini oluşturduğuna işaret ederler (Ardalı, 1988). Bunların gerçek payı yadsınamaz; ancak, hangi alanda gelişme gösterirse dilin o alanda sözcükleri bollaşır ve türetme gücü yeterli değilse dil başka dillerden ödünç sözcük ve terim almaya zorlanır. Gelişmiş dillerden sayılan İngilizce, Fransızca, türetme yerine, aslında kaynak olarak dayanakları olan Lâtince ve eski Yunanca'dan bol miktarda yararlanmışlardır. Türkçe gücünü ve gelişmesini kendi kaynağı demek olan, dilinin türetme yeteneğinden almaktadır. Düşün ve bilim adamları yazarlar Türkçe düşünüp yazmaya kendilerini zorladıkça da, kuşkuya yer olmadan, Türk dili karşılık verecektir.

Yıllarca Arapça'nın duldasında (gölgesinde)⁷⁾ kalan Türkçe'ye göre Arapça'nın gelişmiş bir dil görünümünde olması, İslâmîyetten bu yana Arapça'nın yüzlerce yıllık çabası ve söz birikimine bağlanabilir. Örneğin Arap yaşantısı "deve" ile iç içe olduğu için, bir araştırmaya göre (Aksoy, 1988-a-) deve ile ilgili 70'i aşkın Arapça sözcük bulunuyor ki, kanımıza göre de bu bir sözvarlığı değil, o dil içinde biriyiğildir. Öte yandan Arapça'ya "felsefe" olarak geçen ve kökeni eski Yunanca "philosophos"dan "philosophia" olan sözcüğün "sophos" kökü, "bilmek" anlamında olduğu halde, Arap düşünürü kendi dilinde karşılığı "ilm" kökünden philosophia'nın özdeğini bulamamıştır. Oysa, Türkçe'de "bil" kökünden bilgi, bilgin, bilge... gibi çok yerinde türetimlerle "felsefe"ye "bilgelik" denebilir (Eyüboğlu, 1988-d-).

Türk dilini ustaca kullanan yazar ve düşün adamlarımızdan Salah Birsel'in bir sohbet anısına burada değinmeden geçemeyeceğiz: "Daha sonra Vasfi Rıza, ünlü İngiliz sanatçısı Lawrence Oliver ile ilgili bir anısını anlattı. Onunla Londra'da buluşmuş. Ona tiyatro üzerine kimi sorular soracaktı. Anlatmış, anlatmış Oliver gıcını çıkartmadan dinliyormuş. Sorular bitmiş, İngiliz oyuncu yine tas tas bir ut. Konuşmayı bir bayan çevirmen aracılığıyla yürütüyorlarmış. Zobu onun yüzüne bakmış. O da buna bir anlam verememiş. Sonunda Lawrence Oliver üstündeki suskunluğu atarak demiş ki:

7) "Dulda" Anadolu'da (Sivas yöresi) gölge anlamına, yol, yağmur, güneşe karşı korunmalı yerler için kullanılıyor. Bana hiç yabancı olmadığı için burada kullandım. (Aksan, 1987)a göre de bu bir coğrafi terim olabilir. Fransızca, İngilizce ve Almanca'da aynı anlamda Cote sous Levent, Leeward (Lee-Side) ve Leeseite deyimleri vardır.

"— Türkçe çok ahenkli bir dil. Vasfi Rıza Bey'i hayranlıkla dinledim. Sanırım dünyada bundan daha ahenkli bir dil yoktur."

DİLDE DEVRİM

Ülke bağımsızlığına kavuştuktan sonra ulusal birliğin temel öğelerinden en önemlisi olan dilin de bağımsızlığına kavuşması gerekirdi. Dünyanın hiçbir ülkesinde bu kadar kısa süre içerisinde, her biri bir olay yaratacak nitelikte, arka arkaya gerçekleştirilen devrimlerden sonra, elbette sırada "dil devrimi" de olacaktı ve Atatürk ve yakınları Türkçe'nin yabancı dillerin baskısından arındırılmasını öteden beri savunmaktaydı. Nitekim, 23 Nisan 1920'de TBMM açılışında ilk Vekiller Heyeti programında "halk dilinden toplanacak kelimelerle bir sözlük oluşturulması" yer almıştı (Karal, 1954). Fakat, bunun için, dil bir emirle ve yasa ile hemen sonuç alınacak işlerden de değildi; zaman isteyen, bilgi, araştırma ve çok uğraş isteyen bir işti. Örgütlenmeye ve hazırlık dönemlerine gereksinim vardı. Özellikle, bilimsel bir çalışma ve örgütlenme gerekiyordu. Yeni Türk abecesinin daha önce (1928) kabulü bu harekete destek oldu. Bununla birlikte, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan Resmi Dil Kurulu'nun bu amaca hizmet edemeyeceği de kısa dönemde anlaşılmıştı. Çünkü, ta Tanzimat'tan beri bu tür çalışmaların istenen sonuca ulaşamayacağı bilinmekteydi ve hatta Cumhuriyet'in ilanından önce (1923 Ağustos) TBMM Başkanlığı'na verilen "Türkçe Kanunu" adlı yasa önergesi dil konusunda "emredici ve yasaklayıcılığın" hukuk kurallarına uymayacağı gerekçesiyle de reddedilmiştir. Nitekim 1951 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Türk Dili dergisi için verdiği demeçte, "Atatürk, dil işleriyle meşgul olurken, hiçbir zaman empoze etmemiş, siyasi bir heyetin kararı demek olan kanun ile cebir yoluna sapmamıştır" demektedir (Özel et al, 1986).

Atatürk, Türk dilini yeniden bulan kişi değildir. Türk dili asıl sahibinin, yani halkının elinde ve dilinde tüm canlılığı ve güçlülüğü ile duruyordu. Atatürk bunu keşfetmiş, zamanı yakalamış ve uygulamaya yöntemini iyi kullanmıştır. Nitekim, Türk diline, döneminin (19. yy) en büyük eserini (Kamus-u Türki) kazandıran dilci Şemseddin Sâmî ve Türkçülüğe benlik ve kimlik arayan düşünür Ziya Gökalp gibi aydınlar, aynı özlemlerini sadece dar bir çevreye aktarabilmişlerdir. Ancak, Atatürk sayesinde ki, bu kişisel çaba ve düşünceler hedefini bulmuş, kitle eylemine dönüşebilmiştir.

Atatürk dilin bir eğitim işi olduğunu bildiği için, daima yol gösterici olmuş ve bilimsel çalışmalara önem vermiştir. Somut örnekleri fotoğraflanarak okul kitaplarına da geçen, kara tahta önünde yeni Türk harflerini tanıtan Atatürk bir eğitimcidir. "Ülkesini, yüksek istiklalini (bağımsızlığını) korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır" derken, hedef gösterici, yol göstericidir. Cebir-geometri terimlerindeki bizzat kendi buluş ve uygulama sözcükleri ile de bir dilcidir.

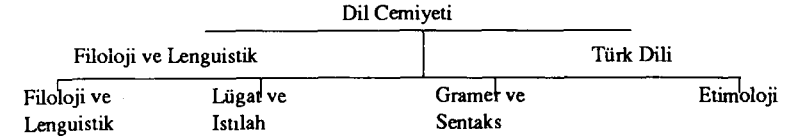
O çetrefil geometri (hendese) istilahları (terimleri) o dönemin genç kuşağını bile çok uğraştırmamış, bu günün 50-60 yaşındakiler bu güçlüğü hissetmeden eğitimlerini kolay ve anlaşılır biçimde sürdürmüşlerdir.⁸⁾

TÜRK DİL KURUMU KURULUYOR

Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'nin kuruluşunu takip eden ilk kongresinin (Temmuz 1932) bitiminde sıranın dil devrim hareketine geldiği açıklanmıştır. Bunu, olaya tanık olan Ruşen Eşref Ünyan'ın anılarından aktaralım (Özel, et al, 1986): – o gün kongre bitmiş, üyeler dağılmadan Atatürk, "Öyle ise, Türk Tarih Cemiyeti gibi bir de ona kardeş bir dil cemiyeti kuralım" diye Tarih Cemiyeti heyet

8) Okul terimlerinin Türkler için ne kadar güç ve karmaşık ifadeler olduğuna birkaç örnek: Dik aç=zaviye-i kaime, eşkenar üçgen=müselles mütesavîl adlâ, dörtgen=zî erbaat-ül-adla, çiçekli bitkiler=zâtül-ilkah-üz-zahire... vb. (Feyzioğlu, 1987).

üyelerini görevlendirmiştir. İşin ilginç yanı, bu konuşmalar sürerken devrim hızına uygun olarak, Atatürk kendi eli ile Cemiyetin hedefi ve çalışma programını aşağıdaki şema ile açıklamıştır.

Cemiyetin filoloji ve lenguistik kolu hem doğrudan bu bilgilerle, hem Türk dili ile uğraşacaktı. Türk dili kolu ise şemada belirtildiği gibi doğrudan Türk dilini tetkik ve tespit edecekti.

Tarih cemiyetinin ilk kongre çalışmalarından sonra alınan kararla 12 Temmuz 1932'de "Türk Dili Tetkik Cemiyeti" resmen kuruluyor.⁹⁾ Kuruluştan sonra, Atatürk ilk Kurultay gününü 26 Eylül 1932 olarak belirliyor ve o gün "Dil Bayramı" olarak kabul ediliyor.

Lenguistik-Filoloji, Gramer-Sentaks, Lûgat-İstilah, Derleme, Etimoloji ve Neşriyat görev bölümleriyle başlayan dil çalışmaları, 51 yıl aralıksız 1983 yılına kadar sürdürülmüştür. Dil çalışmalarını bu süre içinde, büyük bir özveri ve beceri ile Türk Dil Kurumu üstlenmiş bulunuyordu. Kurum, 1983'de özerk bir kuruluş olmaktan çıkarılmış ve bir devlet kuruluşu yapılmıştır.

Türk dilini geliştirmede, özleştirmede, varsıllaştırmada ve sayısız yapıtlarıyla Türkçe'yi çağın kültür dilleri düzeyine ulaştırmada özerk Türk Dil Kurumu'nun büyük katkısı olmuştur. Oysa, Atatürk, kurumun özerkliğini desteklemek ve devamını sağlamak için, ölümünden 66 gün önce, kendi el yazısı ile kaleme aldığı vasiyetnamesinde, kişisel kalıtından bir kısmını, kardeş diye nitelediği Türk Tarih ve Dil Kurumlarına bırakmıştı.

DİL ÇALIŞMALARI ÖZETİ

Türk Dil Kurumu, başlangıçtan beri iki ana görevi üstlenmiştir:

- 1) Bir dil kurulu olarak genel ve özel dilbilgileri ile Türkçe üzerinde araştırma, inceleme ve yayınlar yapmak.
- 2) Türkçe'nin özleşmesine, gelişmesine, zenginleşmesine çalışmak.

Bu amaçlarla yapılan yayınların sayısı 514'e ve 1951'den bu yana Türk Dili dergisi de 381'e ulaşmıştır. Yayınlar arasında "Divanü Lûgat-it Türk, Kutadgu Bilig, Eski Türk Yazıtları gibi ana kaynaklar, Yakutça, Çavuşça olmak üzere 60'ı aşan terim sözlükleri, 12 cilt Derleme, 8 Cilt Tarama Sözlüğü vardır. Böylece, Kurum yayın giderlerini, Atatürk'ün kalıtından elde ettiği gelirle sürdürürken, kendi kendine karşılar hale gelerek, kitaplığına 24.172 yapıt kazandırmış bulundurmaktadır (Özel et al, 1986).

Ömer Asım Aksoy'a göre 1932'den önce ancak % 35 oranında Türkçe olan yazı dilimiz, bugün % 90 oranında Türkçe durumuna gelmiştir.

Değerli dil bilimcilerimizden Fahri İz (1987) bu süre içinde dil'deki gelişimleri şu şekilde özetlemektedir:

1. Türk dilinin sorunları bir bütün olarak ele alınmış ve sistemli bir biçimde bir çözüme bağlanmaya çalışılmıştır.

9) 1936 yılında 3. Türk Dil Kurultayı'nda Cemiyetin adı "Türk Dil Kurumu" olarak değiştirilmiştir.

2. Anadolu Türkçe'sinin her konuda yazılmış eski ürünlerinde kullanılıp da sonradan yazı dilinde Arapça ve Farsçalarıyla değiştirilmiş olan öz Türkçe sözcükler toplanıp yayımlanmıştır.

3. Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde halk dilinde kullanılıp da aydınlarca yazı diline geçirilmemiş olan sözler derlenip yayımlanmıştır.

4. Türkçe'de karşılığı bulunmayan kavramlar için Türkçe köklerden Türkçe eklerle yeni sözler türetilmiştir.

5. Bilim ve teknik alanında bütün terimler için Türkçe karşılıklar bulunmaya çalışılmış, gerektiğinde Türkçe köklerden Türkçe eklerle yeni terimler yaratılmıştır.

Bu yöntemle, elli yıl süren bir çalışma sonucunda, yazı diline ve terim diline 7 bine yakın yeni söz ve terim kazandırılmıştır. Bu kazançta ulaşabilmek amacıyla 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar her konuda yazılmış ikiyüzlü aşkın kitap taranarak elde edilen on beş bin söz bol örneklerle Türk Dil Kurumu'nca yayımlandı. Öte yandan Türkiye'nin 67 ilinden, halk ağzından yapılan derlemeler de bölüm bölüm yayımlanarak aydınların yararına sunuldu. Bu çalışmalar sonunda eski yazı dilinden abartmak, onarmak, artırmak, arı, aymak, yargı, ödül, tutsak, tanık, tartışmak, yöre, yönelmek, dinlence vb., halk ağzından denetlemek, eleştirmek, deprem, doruk, yansımamak, yitirmek vb. gibi yüzlerce söz yazı diline kazandırıldı (Iz, 1987).

DİL ÇALIŞMALARINDA TARTIŞMA VE ELEŞTİRİLER

Eleştiriler aslında Türkçe'nin özleşmesine ve dilde devrime karşıdır; fakat, somut hedef Türk Dil Kurumu seçilmiştir. Çünkü, Kurum engellenirse çalışmalar yavaşlayacak ya da tamamen duracaktır.

Çalışmaları boyunca Türk Kurumu, özellikle 1950'li yıllardan sonra, dilde özleşme, gelişme istemeyen ya da en azından, dilde devrim hızına ayak uyduramayanlarca, olumsuz yönde, sürekli eleştirilmiştir. Eleştiriler özellikle Kuruma yöneltilerek Kurumun başına buyruk oluşu, savurganlık, bilim dışılık ve hızlı çalışma temposu gibi konularda yoğunlaşmıştır.

Bugün çoğunluğun benimsediği ve kullandığımız, hatta eleştirenlerce de "yaşayan dil" diye kabul görülen bugünkü Türkçe gökten inmedi, bu Kurumun büyük katkı ve çabasıyla oluştu. Bizlerin de içinde bulunduğumuz ve izlediğimiz kadarıyla Kurum ilk tüzüğünden sapma göstermiş değildir. En çok göze batan kuruluşun özerkliğidir ki, bir yerde bilimsel çalışma söz konusu ise özerklik bir tür çalışmanın özünde varolmalıdır. Bilimsellik Kurumun tüzüğü (ilk tüzük 4. Md.) ile de bağlayıcı olan en önemli ilkedir. Başlangıçtan beri ülkenin yetkili ve yetenekli kişileri Kurumda görev almış, üstelik Kurum dışı bilim, düşün adamları, sanatçı ve yazarları ile çalışmalar büyük çoğunlukla ve özveriyle desteklenmiştir.

Öte yandan, parasal kaynaklar için de, yer yer, eleştiriler gelmiştir. Oysa, özerkliği destekleyen bu sorunu Atatürk ölümünden 66 gün önce (5 Eylül 1938) halletmiş, kendi el yazısı ile kaleme aldığı vasiyetnamesinde, kişisel kalmının bir bölümünü, kardeş diye nitelediği Türk Tarih ve Dil Kurumlarına bırakmıştır. Kaldı ki sonradan Kurum kendi çabasıyla giderlerini karşılayacak düzeye erişmiş bulunuyordu (Özel et al, 1986).

Otoriter bir yönetim sayılan tek partili o dönemde bile bağımsızlığı hoş görülen Kuruma, demokrasiye geçildikten sonra (1950 sonrası), "devlet kontrolü dışında ve başına buyruk çalışıyor" diye sataşmalar başlamıştır. Oysa, ilk kurulaydan beri Tüzüğün 2. Md.'ne göre Milli Eğitim Bakanı Kurumun onursal başkanıdır. 1936 Kurultayında yapılan değişikliklerle de onursal eylemliliğe dönüştürülmüş ve ayrıca, TBMM Başkanına, Başbakanına ve Genelkurmay Başkanına onursal başkanlıklar verilmiştir. Bu olumlu atılım ile askeri terimlerin Türkçesinde çok büyük ve başarılı özdeşmeler olmuş ve ayrıca 1924 Teşkilât-ı Esasiye metni de "Anayasa" olarak Türkçeleştirilmiştir. Zamanın Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 1941'de, Kurum Yönetim Kurulu'na başkanlık ettiği bir toplantıda yaptığı konuşma, hem Atatürk'ten sonra devletin en üst düzeyindeki dil çalışmalarına destek olmanın, hem Kuru-

mun çalışmalarının başıboş olmadığını kanıtlar. İnönü konuşmasında, "... askerler arasında pek güzel yerleşmekte olan öz dil sözlerinin siviller arasında da yer bulması ve kökleşmesi için, hukuk dilini, bilim dilini terimler yoluyla Türkçeleştirmek sayesinde kısa zamanda dilin dünya Türklerine örnek olacak bir yazın dili olabileceğini.." belirtmiştir (Özel et al, 1986).

Demokratikleşme denen, çok partili döneme geçildikten sonra (1950'den sonra) dilde özleşmeye tepki başlamış, Anayasaya yeniden Teşkilât-ı Esasiye, Bakanlığa "Vekâlet", Bakana "Vekil" denmek istenmiştir⁹⁾. Daha ilginç, her zaman aydın ve ilerici bilinen Türk ordusu ve kumandanları, dönemin siyasal havası içinde ilerici hamlelerini "çekilme" taktiğine sokarak onlar da "Genelkurmay Başkanlığını", "Erkân-ı Harbiye Riyaseti" yapmışlardır. Gerçi, kısa da olsa, bu tutum ve davranışlar hız kesmiş ve Türkçe'nin özleşmesini istemeyenlere cesaret vermiştir. Fakat dil çalışmaları, eski hızında olmasa da gene sürmüştü ve dilde özleşme toplumun aydın kesiminde kabul görmüş ve yerleşmiştir.

Türk dilini geliştirmede, özleştirmede, varsıllaştırmada ve sayısız yapıtlarıyla Türkçe'yi çağın kültür dilleri düzeyine ulaştırmada Türk Dil Kurumu'nun büyük katkısı olmuştur.

Ne hazindir ki, bir zamanlar Kurumun çalışmalarına yardımcı olan, destek veren, dilin özleşmesine katkıda bulunan aynı ordu mensuplarının isteği doğrultusunda Kurum kapatılmıştır.

Kurum şimdi aynı adla, fakat değişik kimlik ve statü ile 17.8.1983 tarihinde yürürlüğe giren 2876 sayılı yasa ile Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu adı ile Başbakanlığa bağlı bir örgütün içinde yer almış bulunuyor.

Bu değişikliğin hukuksal niteliği ve yeni örgütün dilin gelişmelerine katkıda yeterli olup olmayacağı bugün için henüz tartışma konusu olmaktadır (Özel et al, 1986).

KAYNAKLAR

AKSAN, D., 1987 "Türkçe'nin Gücü" Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları No: 286-68, Saydam Matbaacılık, Ankara.

AKSOY, Ö. A., 1988. "Türk Dili Dergisi" -a-, Sayı: 6, Yenilik Basımevi, İstanbul.

ARDALI, C., 1988. "Bilimsel Düşünce ve Dil", Cumhuriyet Gazetesi - Bilim Teknik - Sayı: 87, 29.10.1988.

ARSEL, I., 1977. "Arap Milliyetçiliği ve Türkler". Remzi Kitabevi, İstanbul.

BERK, K., 1988. "Türk Dili Dergisi" -c-, Sayı: 7, Yenilik Basımevi, İstanbul.

DOLU, H., 1988. -b-, Sayı: 6, Yenilik Basımevi, İstanbul.

EYÜBOĞLU, I.Z., 1988. "Türk Dili Dergisi" -d- Sayı: 5, Yenilik Basımevi, İstanbul.

FEYZİOĞLU, T., 1987. (Kollektif) "Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II" Yüksek Öğretim Kurulu Yayın No: 5, Yükseköğretim K. Matb. Ankara, 1987.

GÜNYOL, V., 1988. "Çağdaş Türk Dili" -a-, Sayı: 1, Çağ Basımevi, Ankara.

IZ, F., 1987. "Türk Dili". Sayı: 425, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

KARAL, E.Z., 1954. "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1953)" Cumhuriyet Matbaası.

MISKİOĞLU, A., 1988. "Türk Dili Dergisi" -e-, Sayı: 5, Yenilik Basımevi, İstanbul.

ÖZEL ET AL., 1986. "Atatürk'ün Türk Dil Kurumu ve Sonrası". Bilgi Yayınları 43, İstanbul.

YAZMAN, A.T. 1969., "Atatürk'le Beraber" Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Yörük Matbaası, 1969.